

Олексій Неживий

УКЛІН РІДНІЙ ЗЕМЛІ ПОЛТАВСЬКІЙ

Григорій Михайлович Тютюнник – видатний митець української літератури ХХ століття. Завдяки такому письменникові можемо говорити про художню довершеність та справжність української літератури.

Наступного року виповнюється 85 літ від дня його народження, тому й пропонуємо оголосити 2016 рік на Полтавщині роком Григора Тютюнника.

Осягнути масштаби неперевершеного таланту можна тільки за умови глибокого вивчення літературних джерел життєвого і творчого шляху митця, що для Григора Тютюнника є неподільною єдністю, бо саме з його ще дитячого світогляду, життєвих вражень, особливо дитинства та юності, викристалізувалося самобутнє художнє світовідчуття. Якщо ж говорити про образ світу митця, то він теж значною мірою сформувався в роки дитинства, досягнувши в літературній творчості майже всеохопної ідентичності з національним образом світу. Саме ця подібність, внутрішня спорідненість і визначають справжній талант (навіть геніальність) і є провідною ознакою художньої досконалості за всіх часів, а в українській літературі це особливо відчутно у творчості Тараса Шевченка, який силою слова поєднав минуле, сучасне й майбутнє українців.

Полтавщина значуща в духовному житті письменника чи не найбільше. У новорічному вітанні від 30 грудня 1974 р. Григорій Тютюнник писав своєму другові Феодосію Роговому: «Дорогий Федосю! Вітаю тебе, друже, з Новим роком. Щиро і сердно кланяюся й твоєму сімейству. А ще уклін рідній землі полтавській, за якою щоднини скімлює серце».

У багатьох літературних і публіцистичних творах письменника, листах, щоденникових записках і нотатках рідний край – Полтавщина – відображений як духовна домінанта художнього світу, основа образного світовідчуття, засіб творення національного характеру, народної філософії буття. Тому й вагомими складниками історіософії творчого стилю Григора Тютюнника є топоніміка саме полтавського краю, де народився й виростав, почав пізнавати життя.

Читаємо оповідання «На згарищі», коли в головного героя, зраненого війною сільського вчителя історії, залишилася тільки пам'ять від великої родини: «Федорові Несторовичу пригадалося, як у дитинстві шльопав босими ногами по розбитій чередою степовій дорозі, крута пиллога гарячими струмочками цідилася крізь пальці, а вітерець виносив з-поміж кіп теплий дух спілого жита. Корова йшла з пасьби додому повагом, немов з роботи, телятко терлося у неї під боком і лізло до вим'я. Заходило сонце, у вузьких хутирських вуличках стояла червона курява, в садках варилася на триніжках вечерея, гупали об землю спілі яблука. Життя здавалося тоді вічно щасливим.

Вийшов на луки. Милиці стали дужче вгзузати в пухке дерновиння. Заблищали зелені калюжки, вткані жабуринням, од Псла потягло сирими глеїстими берегами».

Роман «Вир» старшого брата Григорія Тютюнника розпочинається з опису рідного краю: «Село Троянівка гніздиться в долині. На північ від нього Беева гора, покрита лісом, на південь – заткана маревом рівнина, по якій в'ється Полтавський шлях. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких

обріях, як зелені острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть, татарською, назвою – Ташань».

Такі топоніми зустрічаємо у творах і молодшого Тютюнника. Новаела «Чудасія»: «Прийдеш ото вночі на тік. Зерно проти місяця россою блищить. Стерня пахне. Біля курятника лисиця скиглить. А на небо глянеш – Віз уже низенько, так, здається, зараз і поторохтить Беевою горою».

Оповідання «Гвинт»: «І раптом серед цієї крутої, неторканої тиші гримнув вибух на курному Полтавському шляху, струсонув хати, дужою хвилею наліг на шибки і довго стояв потім у безвітряному степу рудим кущем, наче прип'ятий вихор».

А ще згадано локальні топоніми: Чебрецевий бугор у повісті «Облога», Вишневий ярк в оповіданні «Дядько Никін», Безводний колодязь в оповіданні «Устим і Оляна», Писаре-

Григорій Тютюнник – студент першого курсу

вий ліс, хутір Пирого та Підозірська полька, що «од назви нашого села», в повісті «Вогник далеко в степу», «Броварська гора» в оповіданні «Кізонька». Річка Псьол згадується в оповіданні «Деревій», мале сільце Шепелівка – в «Крайнебі», село Бірки та Чернеча слобода – в оповіданні «У Кравчини обідають», населені пункти Покрівське, Опішня, Шишаки – в оповіданні «Син приїхав»: «Другого дня, як сонце тільки-но стало над опішнянськими крутоярами, Дзякунка й Рита з Борьком на руках, святково одягнені й схвилювані своєю таємницею, вже були на базарі. Скупилися швидко, і Дзякунка між ділом розпитала у базарових опішнян, де краще охрестити дитину, – тут, а чи в Покрівському. Баби навпередки радили їхати в Покрівське: там батюшка молодий. Має добрий бас і молитву читає всю». У незакінченому літературному творі «Житіє Артема Безвіконного», головний герой «з'їв хлібину сірого м'якого хліба з Лохвицької районної пекарні», адже його прообразом став дядько з хутора Дереківщина на Лохвиччині, зображений на фотографії Володимира Білоуса.

Оповідання «Вуточка»: «На піщаному косогорі, з котрого далеко видно луки, річку й околиці лугового хутора Княжа Слобода, трохи на отшибі від великого нагірного села стоїть хата – верх побіля димаря запав (видно крокви попідгнивали), а вікна подалися до землі так близько, що коли б заманулося комусь зазирнути в них, то нахилитися довелось б, як до копанки води набрати». Варто нагадати, що неподалік Шилівки знаходиться невелике село Княжева слобода.

Майже детально відтворено шлях із Полтави до Шилівки в оповіданні «Поминали Маркіяна»: «Вийшов я удосвіта за Полтаву, думка така – за вечір додому доб'юся. То й іду собі, на ноги налягаю. Вже й Шведську могилу помінув, уже мені й Побиванку ось-ось буде видно».

У цьому творі також колоритно змальовано епізод про перебування війська Нестора Махна в Зінькові: «Якось за Махна пішли ми з ним на базар. Я – товару на чоботи купити, а Маркіян – «подивлюся, що воно за люди, оті махновці, кажуть, що в них порядки інтересні».

Приходимо в Зіньків, а там війська – курці ніде клянути. І ні одного пішого. Все на конях та на тачанках».

У дослідженні краєзнавця Петра Ротача «„Усе покинув би й полинув...“». За листами Григора Тютюнника» (Ротач П. І слово, і долі, і пам'ять... Статті, документи, спогади / Петро Ротач. – Полтава : Верстка, 2000. – С. 234–254)

Брати-письменники Григорій і Григір Тютюнники

розповідається про один із приїздів письменника до Полтави: «Бував Тютюнник у місті як кореспондент «Літературної України».

...Наприкінці липня 1969 року побував на садибі І. П. Котляревського, яка тоді реставрувалася до поетового 200-річчя. 30 липня ми зустрілися з ним у нас дома. Цим числом датовано його запис в альбомі висловів про Котляревського, які я збирав тоді від учасників свята. Ось цей запис: «Нема у світі нації, яка б не утвердила себе, не відкрила себе через поета – від Гомера і до сьогодні. Я складаю глибоку шану перед Іваном Петровичем Котляревським – відкривачем України і українців, їхньої мови, пісні, слова.

Хай святиться ім'я його в віках!

30 липня 1969 р. Григір Тютюнник».

Попід дубами старого Яківчанського лісу, що починався на горі й підходив до залізничної колії, вийшли до поля Полтавської битви 1709 р. Стежка повела вздовж насипу. Сонце вже схилилося над захід. Пахло нагріте різнотрав'я, в повітрі розливалась передвечірня втома. На бурі в садочку стояла садиба залізничника з колодязем.

– Попробуємо й цієї водички, – сказав Григір й опустил відро.

А коли «знімали пробу», я мимохідь сказав щось про особливий смак води з колодязів на полтавських околицях, і Григір раптом витяг з кишені записник.

– Як вода з полтавських колодязів... Повітря, як вода... – бубонів і щось записував. – Це чудово. Повітря, як вода з колодязів на полтавських околицях.

Я вперше бачив як він на ходу записував думку, що раптово прийшла в голову. І згадав про нього наступного року, коли в травневому числі журналу «Україна» з'явилося оповідання Тютюнника «Дядько Никін». Правда, фраза там була дещо трансформована і мала такий вигляд: «Я дивився на небо, приоране рожевими скибами хмар – сонце зійшло, – і уявляю собі хрест на Шведській могилі, що вночі, певно біліє памороззю, а зараз сяє крапельками роси проти сонця, глибоко, аж до дна грудей вдихаю холодне й чисте, як кринична вода з полтавських околиць, повітря»...».

У записній книжці Григора Тютюнника читаємо: «Повітря, як вода з колодязів на полтавських околицях» (Тютюнник Г. Образ України – здавна й по сьогодні: щоденники, записники / передм., упоряд., прим., підгот. текстів, редак. О. І. Неживого. – Луганськ: Знання, 2005), що теж є підтвердженням нашої гіпотези стосовно її хронології 1969 року.

А ще Петрові Ротачеві запам'яталося загострене чуття справедливості Григора Тютюнника. Так, у 1970 році на сторінках обласної газети «Зоря Полтавщини» була опублікована зловісна стаття «Чортополох», де Петра Ротача звинувачено в українському націоналізмі, що потягло за собою ще більш суворе переслідування. Григір Тютюнник, коли проїжджав Полтаву на шляху до Шилівки чи Мануйлівки, завжди зупинявся на ночівлю в Ротачів, демонстративно

повідомляючи про це телефоном, що прослуховувався. Тому на думку і спадають його слова з останнього інтерв'ю: «Ідеалом для мене завжди були і залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших проявах». Видатним творчим надбанням Петра Ротача є його Шевченківська енциклопедія «Полтавська Шевченкіана» (Полтава, друге видання, 2013 р.), де в розповіді про Шевченківського лауреата Григора

Тютюнника наголошується на автобіографічних мотивах у творчості, описах природи Полтавщини.

Чимало односельців письменника стали прообразами його літературних героїв, нерідко не змінивши прізвища, імена чи прізвиська. Учителька Шилівської школи Марина Заставська в краєзнавчому дослідженні «Де зозулі накували Тютюнникам долю» стверджує, що легко вгадуються в художніх творах вітчизняним Афанасій Кіндратович Голяченко («Дядько Никін»), Юхим Матяш, по-вуличному Кравчина («У Кравчини обідають»), бригадир Яків, кіномеханік Чирва, завідувач

кооперації Тельнов («Грамотний»), лікар Василь Васильович Сивокінь, по-вуличному Базар (лікар Дерид із «Життя Артема Безвіконного»), сільські музики в новелі «Одавали Катрю»: скрипаль і гармоніст Іван Данилович Кривобік, баяніст-віртуоз Віктор Олексійович Торопенко, сопілкар Василь Єпіфанович Торопенко, бубніст Михайло Іванович Кривобік: *«Прийшли й музики з села: Іванушка-скрипаль, у якого верхня щелепа видавалася вперед, а нижня трохи запала, очі в Іванушки були великі, сірі й дивилися на світ з довірливою добротою; Шурко-баяніст і завклубом, білозубий сором'язливий хлопець; Василь Кривобік – сопілкар і конюх в лікарні, що привіз із війни один-єдиний трофей – фабричну сопілку добрячої роботи; четвертим музикою був Мишко Мушник, бубніст і колгоспний шофер, що міг вибивати на бубні кийком. Ліктями, коліними, підборіддям, головою і вигукувати під гопак, червоніючи і витріщаючи очі: „А давай-давай-давай! Гоп-ца! А ца-ца!”»*.

Григір (Григорій) Михайлович Тютюнник народився 5 грудня 1931 року в селі Шилівці Зіньківського району Полтавської області. Прадавня українська земля, на якій не одне століття визрівала національна самосвідомість українців – здебільшого селян-хліборобів. Місто Зіньків ще на початку Визвольної війни українського народу 1648 року отримало статус сотенного містечка Гадяцького полку,

а самі зінківці підтримали гетьмана Богдана Хмельницького. У наступні роки, десятиліття й століття ці землі не раз плюндрували дальші й ближні чужинці.

Мемуарна повість «Коріння» починається з опису рідної хати: *«Хата наша, батьківська й дідівська, старовинна, з плетеним бовдуром і без віконниць, стояла над шляхом, що веде з Полтави до Гадяча. Стояла при самій греблі – вся у вербах, берестах, жовтій акації та бузині. Одразу ж за глухою стіною мало не від призьби й до самої річки лежав родючий низовий сінокіс, трава на ньому виганяла ледь не по очкур косареві. По весні, коли розливалася повінь, каламутні грунські води підступали аж до хати, і дід наш Василь Феодулович із трьома синами Павлом, Михайлом та Филімоном боронилися від потопу загатою з гною».*

У ХХ столітті ще з більшою силою загострився насильницький і антигуманний характер державної влади, що повною мірою, ще в дитинстві, відчув на собі майбутній письменник Григор Тютюнник.

Його батько Михайло Васильович Тютюнник народився 1897 року. Спершу одружився з молодого вчителькою зі свого села Ївгою Федо-

тивною Буденною. Хоч їхнє сімейне життя було недовгим, 6 травня 1920 року народився син.

Мати – Ганна Михайлівна (до заміжжя Сивокінь) – народилася 16 липня 1912 р. в Шилівці. 1930 р. одружилася з Михайлом Васильовичем Тютюнником, про якого не раз розповідала Олені Федотівні Черненко, дружині Григорія Тютюнника: «Вродливий був. Роки не старили його. Ото Григорій – вилитий Михайло, тільки Михайло ширший у плечах, темніші очі, виразніша ямка на бороді... Читав багато і задумувався. Трохи повеселішав, коли народився Гриша. А підріс – то дня не було, щоб він щось не зробив для дитини: то свисток, то дзигу, то півника на тину, то гойдалку. А потім із тієї гойдалки змайструє іншу, ліску виплете, а з ліски – кошик. Гриша дуже любив ті цяцьки».

За рік до їхнього одруження, тобто 1929-го, в Шилівку прийшла примусова колективізація, знищення споконвічних селянських хліборобських традицій. На цьому злісний експеримент над селом не закінчився. У 1932–1933 роках на Зінківщину прийшло найстрашніше лихо – голодомор. У постанові бюро Харківського обкому КП(б)У (із 1930 р. Зінківський район уходив до складу Харківської області) говорилося, що «листопадове відвантаження товарів їм припи-

нене, <...> якщо в ближчі дні не буде досягнуто вирішального перелому в хлібозаготівлі». Зіньківський район 1933 року виконав план хлібозаготівлі на 100%, що означає – населення району було приречене на голодну смерть. Зараз уже неможливо навіть сказати, скільки померло насильницькою смертю жителів стародавнього українського села Шилівки. В історичному нарисі Федора Тютюнника «Село Шилівка» говориться: «Щоб забрати хліб, на село зловісною хмарою ринули хижі зграї так званих «буксирних» бригад із комсомольців і партійців, безпосередніх творців голодомору, озброєних кайлами, ломами, лопатами, загостреними залізними штричками, вони по-бандитськи «кендюшили» селян: розбивали груби, розкопували дворища, змітали все до зернини-квасолини на горищах, витрушували душу, доскіпуючись хліба, якого в людей вже не було. Те мордування селян не припинялося всю зиму».

Голодомори ХХ століття не тільки забрали життя мільйонів українців, а й позначилися на генетичній пам'яті, свідомості, призвели до викривлення світобачення. До того ж тоталітарний режим забороняв усіякі згадки про найбільшу трагедію в житті українського народу. Українські радянські письменники в жорстких лекціях так званого творчого методу, а точніше, однієї ідеології, соціалістичного реалізму, в абсолютній більшості були далекі від реалістичного відображення голоду 1933 та 1947 років. Тільки в літературних творах Григора Тютюнника життєва правда продиралася через показ отого стриноженого й трагічного бачення світу.

Полтавщина – благодатний край, що 1933 року зазнав страхітливого спустошення, а сам письменник в автобіографії вказував: «У тридцять третьому році сімейство наше опухло з голоду, а дід, батько мого батька, Василь Феодулович Тютюнник, помер – ще й не сивий був і зуби мав до одного міцні (я й досі не знаю, де його могила), я в цей час – тоді мені було півтора року – перестав ходити (вже вмючи це робить), сміються і балакають перестав...»

У багатьох творах Григора Тютюнника голод є тим невимовним болем, що нищить духовну й фізичну силу народу. Усі ці твори були надруковані за життя письменника, тобто в 1960–1970-х роках, усупереч засиллю цензури. Однак тоді так і не з'явилася друком новела «Медаль». Уперше її оприлюднив А. Шевченко (у виданні: Тютюнник Г. Твори. / Г. Тютюнник. – К. : Молодь, 1985. – Кн. 2.). Написана в кінці 1960-х років, вона повною мірою відображає трагічний голодомор 1947 року, а особливо відчуження офіційної влади від простої людини-трудівника. У спогадах «Коріння» Григір Тютюнник теж не обходить найбільш болючий

для нього 1933 рік: «Якось Григорій по дорозі в школу забіг до нас уранці й поклав перед татом, що пухлий сидів за столом, підперши голову, окраєць хліба. Тато розломив той окраєць надвоє, половину дав Григорієві в школу, а другу ще раз розломив – шматочок собі і шматочок мені – й ледве вимовив: «Спасибі, сину. Любий ти в мене ростеш», – і став помаленьку їсти, затуливши очі долонею».

Які ж ми є українці? Що залишилося в нашому світобаченні та характері ще від прадавніх часів, чого набули впродовж довгої і нелегкої історії, що втратили в ті антигуманні, людиноненависницькі роки голодоморів? Надійною опорою в шуканні відповіді на ці нелегкі питання є літературні твори Григора Тютюнника.

1937 року в Шилівку прийшло нове лихо – репресії. У родині Тютюнників першим заарештували старшого дядька Павла Васильовича Тютюнника. Це сталося 1 жовтня, а вже 13 листопада судова Трійка НКВС по Полтавській області на закритому засіданні оголосила вирок – П. В. Тютюнника розстріляти, майно, що належало йому, конфіскувати. 25 листопада смертний вирок було виконано в полтавській тюрмі. Тільки 31 березня 1965 р. П. В. Тютюнник був реабілітований Полтавським обласним судом.

У ніч із 29 на 30 листопада того ж зловісного року заарештували М. В. Тютюнника – батька майбутнього письменника. Уже на шостий день слідства, тобто 5 грудня, особлива трійка УНКВС по Полтавській області винесла ухвалу: «Тютюнника М. В. заключить в исправительно-трудовые лагеря сроком на десять лет». Спочатку його заслали в Сороклаг (м. Сорокськ Кіровської залізниці, в січні – на Біломоро-Балтійський комбінат (м. Медвежогорськ, Карелія), перед війною в Усольлаг (м. Усольськ Новосибірської області), тобто в «Сибір несходиму», як покликався згодом на Шевченка Григір Тютюнник у новелі «Три зозулі з поклоном». 13 квітня 1943 р. Михайло Васильович Тютюнник помер. До рідного села він так і не повернувся. Реабілітований Полтавським обласним судом 29 грудня 1973 р.

У своєму першому літературному творі – новелі «В сутінки» – Григір Тютюнник устами головного героя, малолітнього хлопчика, який залишився без батька, ймовірно висловив саме свої сподівання: «Я тільки тріньки-трінечки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким».

Трагізмом утраченого в дитинстві батька перейнята новела письменника «Три зозулі з

поклоном», що, починаючи з першодруку, знала редакторсько-цензурного свавілля і продовжує публікуватися з багатьма текстологічними помилками, тим самим знецінюючи глибину й чистоту письменницького слова. До того ж цей літературний твір вивчається в ІІ класі загальноосвітньої школи. Узявши за основний текст авторський аудіозапис, що багато років зберігається в лубенського фотохудожника Володимира Білоуса, вперше опублікували новелу «Три зозулі з поклоном» у первозданному вигляді. Письменник продовжує жити у своїх творах. Вислів цей давно став аксіомою, як і те, що кожне посмертне видання видатного письменника є завжди жаданим для читачів. Саме така художня спадщина Григора Тютюнника, бо він назавжди ввійшов у літературу як митець, що відобразив національний образ світу, який нерідко по-насильницькому деформувався, навіть знищувався, однак випростувався до нового життя.

Разом із матір'ю шестилітній Г. Тютюнник приїхав у селище Щотове неподалік від теперішнього міста Антрацита в сім'ю дядька Філимона Васильовича Тютюнника. Ще 1929 року Ф. В. Тютюнник одружився з учителькою початкових класів Наталією Іванівною Рябовецькою, яка була родом із Троянівки Зіньківського району. Переживши голод, розкуркулення, насильницьку колективізацію та початок репресій у рідному селі й передчуваючи їх подальше наростання, вони 1935 року виїхали з Шилівки на Донбас. Там Наталія Іванівна працювала вчителькою початкових класів та української мови і літератури, а Філімон Васильович – бухгалтером у школі. Жорстокий час не міг відібрати людяності й милосердя в добрих людей. Такими й були дядько і тітка, які взяли на виховання малолітнього «ворога народу». Незабаром мати влаштувалася працювати на шахту, та дядько порадив їй повертатися до села, бо там лишилися недоглянута хата, город.

Маленький Григорій зостався в дядька, пішов навчатися, тут уперше прочитав книжки українських і російських письменників – у сім'ї Тютюнників любили художнє слово. Пізніше в оповіданні «М'який» будуть удамо виведені риси дядькового характеру: *«...майже не буває самим собою, він завжди когось грає: Возного, Собакевича, Карася, Обломова, своїх колишніх односельців»*.

Коли розпочалася війна, дядька мобілізували в армію, а тітка 29 жовтня 1941 року народила доньку, яку назвали Вірою. Жити на Донбасі було дедалі важче, надто ж коли приїшли німці. Отож вони вирішили разом пробитися на Полтавщину. Однак Григорій дістався до Шилівки першим, бо туди теж поспішала

їхня сусідка тітка Мотря. Сталося це у вересні 1942 року. А через місяць приїхала й Наталія Іванівна з донькою.

Після звільнення Шилівки Гр. Тютюнник навчався в місцевій школі. Тоді ж його дитяча пам'ять зберегла кілька епізодів зустрічей зі старшим братом Григорієм Тютюнником: «Ось ми, учні п'ятого класу, разом з усією школою, з усіма шилівцями стоїмо біля цементних східців старенького сільбуду. Червоніють прапори, плачуть, сміються люди. А на східцях попереду голови сільради, членів сільвиконкому та голів колгоспів виходить Григорій і виголошує промову. Він у довгій шинелі, затис в одній руці шапку з червоною партизанською стрічкою на вискося, а друга лежить на грудях у перев'язі. День Перемоги».

А 1946 року після закінчення п'яти класів тодішньої Шилівської семирічної школи Гр. Тютюнник навчається в Зіньківському ремісничому училищі № 7. Там він здобував професію слюсаря з ремонту автомобілів і тракторів: «...пішов я в Зіньківське РУ №7, щоб мати якусь одежину і 700 грамів хліба на день. Вони, оті 700 грамів, і врятували нас із мамою у 47-му: я носив «з города» щодня по шматочку, глевкому і сплюснутому в кишені, як порожній гаманець».

Усе це діставалося нелегко, адже тодішнє ремісничє училище більше нагадувало виправний заклад закритого, тобто режимного, типу, що в мініатюрі відтворювало тоталітарно-деспотичний режим, який остаточно встановився в державі в 30-х роках ХХ століття і ще більше посилювався в повоєнний час. Ось наказ № 171 від 20 грудня 1946 року: «Попереджаю всіх учнів, що при залишенні училища необхідно брати записку про звільнення, ті, хто підуть без записки про звільнення, будуть вважатися дезертирами і до них будуть застосовані заходи стягнення аж до виключення із училища і віддачі справи до суду». Тому в наказі № 29 по Зіньківському ремісничому училищі № 7 від 27 січня 1947 р. сказано, що два учні, які пропускали навчання з невідомих причин і самовільно захопили казенний одяг, уважаються дезертирами, відтак директор училища наказав справи на цих учнів передати до суду.

Про суспільно-моральні протиріччя, породжені тоталітарною державою й особливо посилені в повоєнні роки, читаємо в оповіданні «Смерть кавалера» і повісті «Вогник далеко в степу». Антигуманізм сталінського режиму щонайперше позначався на тогочасній школі, виховуючи слухняних і здеморалізованих, позбавлених людської гідності людей, яких величаво та облудно називатимуть «будівниками щасливого майбутнього – комунізму». Реалії ж тодішнього життя були далеко не безхмарними.

Життя учнів ремісничого училища також відтворене в повісті Гр. Тютюнника «Вогник далеко в степу», значною мірою автобіографічній. Отож, якраз голод є визначальним у рішенні сільських хлопців стати ремісниками, а в майбутньому робітниками заводів, бо «хліба намолотили тільки в державу, і то не хватило до плану». Кожного дня йдуть підлітки до райцентру за дев'ять кілометрів, а водночас немовби віддаляються від традиційного способу життя українського селянина, яке систематично руйнувалось і спустошувалось сталінсько-комуністичним режимом.

В училищі ремісники ходять тільки строем і співають нові пісні:

Стоим на страже, всегда-всегда!

А если скажет страна труда:

Прицелом точным – врага в упор!

Хоч вечорами, збираючись щонеділі, мольдь не забуває своїх прадавніх, рідних пісень,

як «Чорноморець», «Ой ти, Галю...», однак у читача створюється враження, що незабаром зникне й ця, головна, ознака українського села, коли, за висловом самого Гр. Тютюнника, «не десятки людей співало ту пісню, а одна многогласа душа...»

Письменник цими творами продовжив шевченківську традицію в літературі про згубний вплив чужорідної сили й нищення нею всього національного, тобто українського в Україні...

Наказом по Зінківському РУ № 7 від 14 липня 1948 р. Тютюннику Г. М. присвоєна кваліфікація слюсаря 5 розряду з ремонту автомобілів і тракторів. До 5 листопада 1948 року він трудився на Харківському заводі транспортного машинобудування імені Малишева

слюсарем-шліфувальником. В автобіографії від 30 липня 1966 року зауважував, що працював на заводі, «доки не закашлявся од іржавчаної пилюки поганим, нездоровим кашлем» і самовільно повернувся додому, тобто – не відпрацювавши належних трьох років після закінчення ремісничого училища.

«Пішов у колгосп. Орав, волочив, косив, погоничував біля волів (їх звали «ледачі») – важко було, а тут ще й з «коханням не повезло», бо хто ж дозволить дівчинці-школярці сидіти біля червоноармійської могилки вечорами, як парубок голий, босий, хати не має, та ще й батько в тюрмі».

Далі в автобіографії, адресованій Петру Ротачу, – художньо забарвлений епізод про виклик до міліції й судове засідання, яке закінчилося тим, що Григір був направлений в одну із сільськогосподарських колоній у Полтавській області на чотири місяці. Треба сказати, що за-судженими така категорія осіб не вважалася,

а тільки відбувала примусові роботи. До того ж 1949 року його прийняли в комсомол. Про це говориться в автобіографії 1957 року, написаній уже при вступі до університету. А ще 1951 року забрали служити на флот, куди ті, хто відбував кримінальне покарання, не потрапляли. Ця автобіографія має ознаки художнього автобіографічного нарису, де можливе певне зміщення деяких фактів чи їхня белетризація. Наприклад, зазначається: «В 1961 році написав першу новелу «В сумерки», і «Крестьянка» її надрукувала. Більше ні-

чого потім не писав: сесія, дипломна робота по психологічному аналізу Л. М. Толстого – словом, ніколи було писати. До того ж пора було заходжуватись женитися, що я й зробив цілком успішно і щасливо». Але ж ту новелу митець написав раніше, бо на початку березня 1960-го вже відбулося її обговорення, а одружився він 26 вересня 1958 року, коли навчався на другому курсі.

Повернувшись додому із заводу імені Малишева, знову працював у колгоспі, виконуючи тяжкі, а то й принизливі роботи. Коли змушували робити щось дуже важке, то натякали, що не тільки його батько ворог народу, а й він тюряжник. Тоді ж прочитав псевдорéalістичний твір С. П. Бабаєвського «Кавалер Золотої зvezди»

(удостоєний Сталінської премії) і зненавидів на все життя його (і весь соцреалізм) за штучність, несправжність, лакування дійсності. Вирішив їхати на Донбас – край дитинства. «Будував Миронгрес (це під Дебальцевим) і зажив, сказати, самостійною житухою. Навіть посилки матері слав: калоші, матерійки на піджачок тощо. Слюсарював, їздив на машинах, майстрував і т. ін.»

1961 року тяжко переживав Григір Тютюнник смерть старшого брата, а ще більшої туги додало те, що його задум продовжити роман «Вир» залишився не здійсненим. Своєрідний лист-сповідь він адресував удові Олені Черненко (Тютюнник): «...я любив Григора щиро, навіть хворобливо-щиро, коли так можна сказати. А суперечки... Тут, мабуть, я дійсно нагірчив твоїм спогадам. Однак скажу тобі й зараз, і через кільканадцять років, якщо доживу до того часу: ми з Григором мали на деякі речі принципово різні погляди, бо прожили різний вік і в різні епохи формувалися – а вони в нас так часто міняються...»

Щоб створити кіносценарій за романом «Вир», Григір Тютюнник пішов на Київську кіностудію імені Олександра Довженка, де працював із 4 березня 1965 до 13 січня 1967 року. Тоді ж він писав, що працює над сценарієм по «Вирові», а газету-цмокаленкіану (від прізвища тодішнього головного редактора – прим. О. Н.) покинув і зараз у сценарній майстерні при кіностудії під правницею О. Левади, разом із Павличком і Драчем.

Підтвердженням того, що робота над сценарієм була наполегливою й успішною, є висновок сценарно-редакційної колегії та першого творчого об'єднання, які 23 лютого 1967 року розглянули та обговорили третій варіант літературного сценарію «Вир» і відзначили, що з нього постає правдива і глибока картина життя передвоєнного українського села із самобутніми характерами людей, з цікавими, нелегкими долями, картина, що вражає своєю достовірністю і неторканою красою. «Авторові сценарію вдалося не тільки зберегти справжню (немовби підтекстову, приховану) поетичність роману «Вир», а подекуди ще й підсилити її, акцентувати уже в суто зоровому відтворенні».

Але ж наступний документ, датований 26 листопада 1968 року, вражає своїм небагатослівним і жорстоким висновком з езуїтською логікою: «Літературний сценарій «Вир» Гр. Тютюнника, написаний за мотивами відомого твору української радянської літератури роману «Вир».

Автор проробив значну, наполегливу й добросовісну роботу над ним, щоб створити сценарій на основі першоджерела. Він написав чо-

тири варіанти сценарію, але всі вони, на жаль, виявилися непридатними для постановки.

Сценарно-редакційна колегія та І-е творче об'єднання вважають, що автор віднісся до роботи добросовісно, але повністю вичерпав свої

можливості. Тому літературний сценарій «Вир» є творчою невдачею автора».

Чому так сталося? Більш ніж вірогідно, що на офіційну думку мало вплив те, що уривок із «Виру» був надрукований за кордоном у книжці «Панорама найновішої літератури в УРСР» (Мюнхен : Пролог, 1963) і супроводжувався коментарем упорядника: «На відміну від всіх, що на цю тему пишуть, Тютюнник скористався «розширенням творчих меж соціалістичного реалізму» в той спосіб, що замість давати клясові мотивації вчинків своїх героїв, умотивував їх з чисто природного людського погляду. Суцільного твору не вийшло, бо примусова тенденція мусіла бути, але окремі його частини вражають читача щирою правдою».

Екранізація «Виру» все ж таки відбулася. 1984 року на тій-таки кіностудії імені О. Довженка було знято однойменний кінофільм, автором сценарію якого став Олександр Сацький, режисером – Станіслав Клименко, художнім керівником – Тимофій Левчук. Подією в українському кіно він не став. Не вдаючись до порівняльного аналізу, стверджуємо, що літературний сценарій Гр. Тютюнника має право

і на нову екранізацію, і на самостійне життя, тобто на опублікування. Пам'ятаймо головне: його писала не тільки рука майстра – талановитого письменника, але й серце брата. Тому і прийшов уперше кіносценарій роману «Вир» до читача в журналі «Бахмутський шлях» (2005, № 1–2), хоч минуло майже 40 років після його написання.

У рідному селі Григора та Григорія Тютюнників особливо хочеться побувати весною. Бажання це зумовлене також ураженнями від кореспонденції молодшого Тютюнника, що була надрукована в газеті «Літературна Україна» 14 квітня 1964 року за підписом Микола Ташаненко (таким псевдонімом Григір підписував деякі газетні матеріали, а походить від назви річки Ташань). Отож «Прозелень» починається з ліричного зачину «Весняне граймо»: *«Вечорами, коли на розм'якчі, пухкі філли наповзають змішані з туманом сутінки, в небі над селом чути тривожний клекіт: то летять гуси...»*

А ранками, коли крізь туман проціджується скупе сонячне тепло і в селі, і на полях стає веселенько: пахне стужавіла за ніч земля, пахнуть пріллю ожереде торішньої соломи, шумить вода, пробиваючись ярками до річки, на низові сінокоси».

Як завжди, приязно зустрічають директор школи Надія Кащенко та вчитель української мови і літератури Зінаїда Вербич. Саме завдяки їхньому ентузіазму в школі з 2002 року діє літературний музей письменників-земляків, тобто братів Григорія та Григора Тютюнників та їхнього далекого родича (двоюродного племінника) Федора Тютюнника. До речі, саме Ф. Тютюнник передав до музейної кімнати багато оригінальних матеріалів, а серед них і адресовані йому листи Григора, вперше оприлюднені нами ще 2004 року.

Щодо шкільного літературного музею, то слово «ентузіазм», уважаємо, найбільш точно відображає його сьогодення, адже жоден бюджет не передбачає коштів на його утримання. Тому й діє він, як мовиться, на громадських засадах: зберігає наявні фонди (тобто те, що вмістилося в маленькій кімнаті), за змогою знаходить нові експонати, веде краєзнавчу й екскурсійну роботу. І все це, наголошуємо, у вільний від основної роботи час директора школи й учителя-словесника.

Чи є в Шилівці можливість створити справжній літературно-меморіальний музей братів Григорія та Григора Тютюнників – лауреатів Шевченківської премії? Розмови про необхідність матеріалізації цього самобутнього дже-

рела української національної культури йдуть уже давно. Але розмовами поки що все й закінчується. 1987 року померла мати Григора Тютюнника Ганна Михайлівна; її будиночок невдовзі продали стороннім людям, потім перепродали ще і ще раз... Але саме сюди щоліта приїздив письменник, тут визріли задуми літературних творів, як-то «В сутінки», «Зав'язь», «Син приїхав», «Дядько Никін», «Коріння»... Якраз у Шилівці жили прообрази багатьох літературних персонажів. Саме в Шилівці ще в студентські роки розпочав Григір записувати народнопоетичні твори, а з часом український фольклор стане основою його мистецького світобачення. А хата, в якій мешкала мати талановитого письменника, знаходиться неподалік від сосон, про які в новелі «Три зозулі з поклоном» сказано: *«...ті, що твій тато садив»...* На жаль, немає в Шилівці й пам'ятника чи хоч би меморіальної дошки братам Тютюнникам, не проводиться літературно-мистецьке свято навіть обласного рівня...

Знову і знову вдивляємося в самобутній художній світ Григора Тютюнника, де Шилівка була головною дієвою силою, його основою: *«Кочовий мій спосіб життя привів мене до рідного села Шилівки, до тихої, майже безтечії річечки Груні, соснових борів та вільхових лугів, у яких зараз душно від вогкості й пахне опалими у воду вільховими вітами сухими. Це моя вітчизна, батьківщина, тут жив коло мосту, майже біля самісінької річки мій дід Василь Феодулович (по його батькові нас і досі прозивають Хтудулами), тут столярював, любив природу і освіту – особливо літературу – мій незабутній батько Михайло Васильович, який обдарував нас із братом цією любов'ю... Одне слово – батьківщина»,* – так написано в «Корінні».

Із Шилівки виїжджали надвечір... Чомусь хотілося мовчати й тільки дивитися на такі знайомі краєвиди, бо рідними вони стали вже давно з літературних творів Григора Тютюнника. А літературні й публіцистичні твори письменника, листи, щоденникові записи, нотатки повсякчас відкривають нові ознаки його художнього мислення, світовідчуття, що вистраждані життєвими і мистецькими ідеалами. Село все віддалялося, однак залишалася незмінною в просторі й часі та весна, про наближення якої тут, у Шилівці, він писав: *«І вже, як гарненько придивитись, можна помітити у гіллі, на лугових деревах, новий, по-літньому теплий відблиск: то – прозелень».*

